

Beata Bińkowska

Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej

e-mail: bbienkowska@autograf.bielsko.pl

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ I INNOWACYJNOŚĆ – PRÓBA REFLEKSJI NAD ICH MIEJSCEM W SYSTEMIE OŚWIATY

INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP – A FEW REMARKS ON THEIR PLACE IN EDUCATION SYSTEM

DOI: 10.15611/pn.2017.489.04

JEL Classification: I25, O30

Streszczenie: Przedsiębiorczość i innowacyjność należą współcześnie do najbardziej pożądanых cech w otoczeniu o ogromnej zmienności, przynoszącym zaskakujące rozwiązania i zwroty, wymagającym z jednej strony szybkiego reagowania, a z drugiej kreatywnego rozwiązywania pojawiających się problemów oraz podejmowania decyzji w warunkach niepełnej informacji. Celem artykułu jest próba oceny miejsca, jakie te dwa pojęcia zajmują w polskim systemie oświaty. Skupiono się w szczególności na analizie zawartości podstawy programowej dla takich przedmiotów, jak: wychowanie do życia w rodzinie, podstawy przedsiębiorczości, ekonomia w praktyce, oraz zmianach, jakie wprowadzane są w związku z nową strukturą tego systemu. Istotność problemu nauczania zachowań przedsiębiorczych, innowacyjnych i kreatywnych pokazano na tle teorii „silnika innowacyjności” autorstwa T.L. Seelig.

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość, innowacyjność, kreatywność, system oświaty.

Summary: Entrepreneurship and innovation are nowadays most desirable competences due to incredible pace of changes in social and economic environment. Such conditions require fast reactions, creative solutions and the decision-making process – all pressured by uncertainty and incomplete information. In the article the author tries to share her opinion and remarks about the role those concepts play in Polish primary and secondary level of education. It presents shortly the contents of courses of entrepreneurship on the mentioned level. The starting point and inspiration for this analysis was the Innovation Engine concept by T.L. Seelig. The general assumptions of this concepts are also presented here.

Keywords: entrepreneurship, innovation, creativity, education system.

1. Wstęp

Przedsiębiorczość, innowacyjność, kreatywność – trzy pojęcia, które pojawiają się współcześnie we wszystkich dyskusjach na temat najbardziej pożądanых kompetencji na współczesnym rynku pracy oraz w kontekście najważniejszych determinant wzrostu i rozwoju gospodarczego. Warto zatem zastanowić się, czy takie kompetencje można nabywać, a jeśli tak, to jak to robić, aby mogły nimi posługiwać się jak najszersze rzesze obywateli. Czy ma znaczenie to, na jakim etapie i w jaki sposób rozpoczynamy naukę, oraz jak świadomie kształtować postawy przedsiębiorcze i innowacyjne w społeczeństwie? Odpowiedzi na te pytania nie są łatwe, ale niezwykle istotne, ponieważ takie cechy, takie postawy we współczesnym świecie stanowią nieodzowne czynniki rozwoju, zatem inwestowanie w politykę wspierania rozwoju tych kompetencji to obecnie niezbędny element każdej strategii rozwoju przedsiębiorczości i innowacyjności. Celem artykułu jest więc próba oceny miejsca przedsiębiorczości i innowacyjności w polskim systemie edukacji. Doskonałą bazą, punktem wyjścia do myślenia o innowacyjności jako złożonym problemie jest koncepcja silnika innowacyjności opracowana przez T.L. Seelig¹.

Zaprezentowano więc koncepcję silnika innowacyjności – *Innovation Engine* (IE). Przeprowadzono również analizę podstawy programowej z zakresu takich przedmiotów, jak podstawy przedsiębiorczości, wiedza o społeczeństwie, ekonomia w praktyce, a także zmiany wprowadzone w zakresie tych przedmiotów przez nową podstawę programową oraz pokazano przykłady innowacyjnych programów pozaszkolnych, promujących postawy przedsiębiorcze. Należy zauważyć, że zdarza się, iż pojęcia przedsiębiorczość, innowacyjność czy kreatywność używane są zamiennie. Nie są one tożsame, ale są ze sobą ściśle związane. Innowacyjność można rozumieć tradycyjnie, zgodnie z teorią J. Schumpetera, który traktował ją jako radykalną zmianę, obejmującą pięć typowych przypadków [Schumpeter 1960, s. 104]:

- wprowadzenie nowego produktu,
- odkrycie nowego rynku,
- odkrycie nowego źródła dostaw,
- wprowadzenie nowej metody produkcji,
- wprowadzenie nowego sposobu organizacji procesu wytwarzania.

Z pewnością należy pamiętać, że koncepcja ta powstawała w specyficznych warunkach, natomiast współczesne rozumienie innowacji jest nieco szersze i można przyjąć, że innowacyjnością jest każda nowość, natomiast kreatywność to zdolność do generowania nowych rozwiązań. Pojęcie przedsiębiorczości z kolei może być rozumiane zarówno jako postawa, talent, pewien specyficzny sposób zachowania, jak i określona grupa cech osobowości [Sudoł 2002, s. 33].

¹ T.L. Seelig jest profesorem Stanford University. Od wielu lat prowadzi badania nad czynnikami, które wspierają rozwój takich kompetencji, jak przedsiębiorczość, innowacyjność, kreatywność. Jest również niezwykle cenionym wykładowcą nauczającym, jak wyzwolić kreatywność.

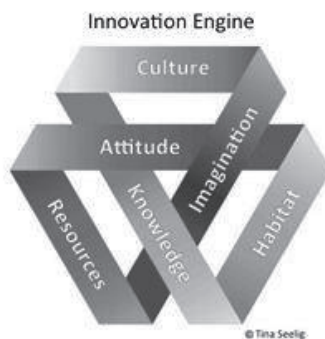
Pojęcie przedsiębiorczości, znane i używane w literaturze i praktyce od czasów R. Cantillona (1755), kiedy to zostało użyte po raz pierwszy, przybrało współcześnie nowe znaczenie, gdyż nieodłącznie wiąże się z innowacyjnością i kreatywnością, co uzasadnia nadanie jej rangi kluczowej kompetencji. W kontekście zmian na współczesnym rynku pracy zawód przedsiębiorcy stał się uniwersalną profesją pożądaną dla każdego typu gospodarki, niezależnie od poziomu jej rozwoju.

Wielowymiarowa analiza przedsiębiorczości obejmuje zarówno różne typy organizacji: publiczne, niepubliczne, komercyjne, niekomercyjne itp., branże, etapy rozwoju, jak i sposób działania poszczególnych osób i kształtowania ich kariery zawodowej.

W artykule przyjęto, iż wszystkie trzy wymienione pojęcia są ze sobą tak ściśle powiązane, że należy traktować je jako całość, ponieważ system oświaty powinien umożliwiać uczniom nabywanie takich kompetencji łącznie, na każdym etapie i niezależnie od wieku uczniów.

2. Koncepcja T.L. Seelig

Koncepcja *Innovation Engine*, autorstwa T.L. Seelig, to efekt wieloletnich badań i doświadczeń w nauczaniu kreatywności, przedsiębiorczości i innowacyjności w Stanford University. Założenia swojego podejścia do innowacyjności autorka przedstawiła w książce *Ingenius, a crash course on creativity* i na bazie tej właśnie publikacji zostaną one krótko zaprezentowane w ramach rozważań związanych z edukacją. Niezmiernie cenne jest kompleksowe traktowanie przez autorkę procesu generowania zachowań kreatywnych i innowacyjnych, w ramach których ogromną rolę odgrywa edukacja, nie tylko z punktu widzenia treści, ale również metod nauczania. T.L. Seelig uważa, że kreatywność to cecha, którą posiada każdy człowiek, przejawiająca się w setkach drobnych czynności, które każdy z nas wykonuje co-

Rys. 1. Silnik innowacyjności

Źródło: [Seelig 2012, s. 14-16, oraz http://www.creativitypost.com/create/tina_seeligs_insights_on_creativity].

dziennie, nie zastanawiając się nawet nad tym, że można je za takie działania uznać [Seelig 2012, s. 11]. Wspomniana koncepcja to uchwycenie zależności pomiędzy czynnikami, które kształtują kreatywność jednostek. Elementy te znajdują się zarówno wewnątrz, czyli są zależne od samej jednostki, jak i w otoczeniu. Graficznie powiązania te pokazano na rysunku 1.

Jak łatwo zauważyć, sam model oparto na wzorze wstęgi Möbiusa, symbolu nieskończoności, kształcie, który nie ma początku ani końca. Siły napędzające innowacyjność dzielą się na wewnętrzne i zewnętrzne. Na zewnątrz pojawia się kultura, zasoby i otoczenie, a wewnątrz: wyobraźnia, wiedza i postawa wobec pojawiających się okazji [Seelig 2012, s. 15].

Autorka analizuje dogłębnie każdy z czynników i np. wyobraźnię uważa za katalizator, który uwalnia kreatywność. Bez niej nie jest możliwe generowanie nowych rozwiązań. Sama autorka stosuje w praktyce nauczania wiele technik, które pomagają uwolnić wyobraźnię. Należy do nich łączenie dziedzin i rozwiązań, które wydają się zbyt od siebie odległe, formułowanie i przeformułowywanie problemów, stawianie tez będących wyzwaniem, z pozoru niemożliwym do zweryfikowania czy też wpajanie przekonania, że efekt każdego działania zależy od tego, jak formułuje się problem. Jeśli w sposób, który z góry narzuca jedno możliwe rozwiązanie, to trudno jest mówić o działaniach kreatywnych [Seelig 2012, s. 187-188].

Również świat zewnętrzny wywiera ogromny wpływ na inspirowanie innowacyjności jednostek. Zdaniem T.L. Seelig, występują trzy najważniejsze czynniki zewnętrzne wpływające na możliwość i sposób, w jaki rozwija się innowacyjność jednostek. Są to: zasoby, najbliższe otoczenie oraz kultura.

Zasoby to wszystko, co jest dostępne w otoczeniu. Aby udowodnić, iż można stworzyć nowość nawet tam, gdzie dysponuje się zasobami o ujemnej wartości, T.L. Seelig w procesie nauczania stosuje japońską metodę *chindōgu*, a więc sposób podejścia do tworzenia nowych produktów, które nie są ani użyteczne (*useful*), ani nieużyteczne (*useless*), ale „nie są nieużyteczne” (*un-useless*) [<http://ed.ted.com/on/muHxesnY>]. Są zatem załączkiem pewnej idei, która może się stać inspiracją dla kolejnych rozwiązań. Jednym z bardziej interesujących przykładów zadań, jakie otrzymali uczestnicy prowadzonych przez prof. Seelig zajęć, było stworzenie wartości mierzonej w dowolny sposób z zawartości kosza na śmieci. To proste ćwiczenie uczy, że wartość można generować w zaskakujący sposób [<http://ed.ted.com/on/muHxesnY>].

Bardzo ważnym czynnikiem zewnętrznym jest najbliższe otoczenie – *habitat* – siedlisko, środowisko życiowe. Nawet tak oczywiste składniki tego otoczenia, jak elementy fizyczne, które otaczają jednostkę, ale również zasady, ludzie – współpracownicy i przełożeni, rodzina, przyjaciele – ograniczenia, którym się poddajemy, to wszystko kształtuje wyobraźnię. Zatem rolą rodziców, nauczycieli, władz, menadżerów jest tworzenie środowiska, które jest pożywką dla wyobraźni i pozwala jej się rozwijać [Seelig 2012, s. 194].

Wreszcie znaczącym składnikiem silnika jest kultura, przez której pryzmat osoby w niej zanurzone postrzegają, interpretują i starają się zrozumieć to, co je w życiu

spotyka, i zgodnie z jej zasadami podejmują decyzje. Kulturę T.L. Seelig porównuje do podkładu muzycznego w filmie, który podpowiada widzowi, co może się zdarzyć, wzmacnia oddziaływanie na sposób odbioru poszczególnych scen [Seelig 2012, s. 193].

Każdy czynnik w prezentowanym modelu jest niezwykle ważny i konieczny dla poprawnego funkcjonowania całości. Można również zauważyć, że elementem kształtowania kreatywności, innowacyjności i przedsiębiorczości jest edukacja, a w szczególności to, czego i w jaki sposób się naucza. Liczne i niezwykle inspirujące przykłady tego, jak uczyć zachowań kreatywnych, innowacyjnych, przedsiębiorczych, można znaleźć w innych publikacjach T.L. Seelig².

Prezentowana koncepcja pokazuje całościowo, jak ważne są różne elementy rozwijania zachowań kreatywnych i jednocześnie, jak trudne jest uchwycenie ich wszystkich w procesie kształtowania instrumentów wsparcia ich rozwoju.

3. Przedsiębiorczość i innowacyjność w podstawie programowej

Wszelkie działania mające na celu poprawę stanu edukacji w zakresie przedsiębiorczości, innowacyjności i kreatywności można określić mianem „edukacji przedsiębiorczej”. Jakkolwiek terminologia dotycząca nazewnictwa w zakresie nauczania wszystkiego, co związane jest z przedsiębiorczością, jest przedmiotem wielu dyskusji, jednak można przyjąć założenie, że każde działanie mające na celu wzrost innowacyjności w społeczeństwie jest wartościowe. Dyskusja ta dotyczy w szczególności rozróżnienia, czy mamy do czynienia z [Lackeus 2015, s. 10]:

- edukacją o przedsiębiorczości – ma na celu głównie zrozumienie samego jej fenomenu,
- edukacją dla przedsiębiorczości – zmierza do wyposażenia w wiedzę, jak założyć i prowadzić własną firmę, potencjalnych przedsiębiorców, osoby, które mogą stworzyć same dla siebie miejsce pracy,
- edukacją przez przedsiębiorczość – nauczanie bazujące na podejściu skoncentrowanym na wyzwaniach, rozwiązywaniu problemów w innowacyjny, kreatywny sposób.

O ile dwie pierwsze z wymienionych wyżej koncepcji w dużym stopniu koncentrują się na nauczaniu konkretnych przedmiotów, o tyle trzecie podejście może być zintegrowane z edukacją na każdym poziomie i w każdym zakresie [Lackeus 2015, s. 10]. Znaczenie edukacji z zakresu przedsiębiorczości dostrzegła również komisja Europejska, stwierdzając, iż: „należy skoncentrować wysiłki na rozwoju umiejętności o charakterze ogólnym [...], w szczególności umiejętności w zakresie przedsiębiorczości „[Komunikat Komisji], ponieważ „z prognoz CEDEFOP wynika, że [...] odsetek miejsc pracy wymagających niskich kwalifikacji zmniejszy się [...]

² Przykłady ćwiczeń, których efektem jest nie tylko inne spojrzenie na innowacyjność, ale i powstanie wielu firm funkcjonujących z sukcesem na rynku, można znaleźć w książce: [Seelig 2009].

z 23% do 18%. Umiejętności o charakterze ogólnym, takie jak zdolność krytycznego myślenia, podejmowania inicjatywy, rozwiązywania problemów i współpracy, przygotowują ludzi na zróżnicowane i nieprzewidywalne ścieżki kariery w naszych czasach” [Komunikat Komisji].

W tym punkcie zatem zostanie podjęta próba prezentacji podejścia do nauczania przedsiębiorczości w polskim systemie oświaty z punktu widzenia metody „o” i „dla” przedsiębiorczości.

Wciąż jeszcze obowiązująca podstawa programowa uwzględnia tematykę związaną z zagadnieniami przedsiębiorczości i innowacyjności w ramach nauczania takich przedmiotów, jak wiedza o społeczeństwie (gimnazjum) oraz podstawy przedsiębiorczości i ekonomia w praktyce (szkoły ponadgimnazjalne)³. Dwa pierwsze przedmioty są obowiązkowe, natomiast trzeci z nich jest przedmiotem uzupełniającym, który może być realizowany na tzw. czwartym etapie edukacyjnym. Wiedza o społeczeństwie na trzecim etapie edukacyjnym zawiera elementy związane z przedsiębiorcą, przedsiębiorczością oraz gospodarką rynkową⁴. Wśród celów i wymagań ogólnych przewidziano rozumienie zasad gospodarki rynkowej, zakładając, iż: „uczeń rozumie procesy gospodarcze oraz zasady racjonalnego gospodarowania” [Podstawa programowa przedmiotu wiedza o społeczeństwie, s. 85]. W ramach treści nauczania i wymagań szczegółowych założono, iż powinien on zapoznać się z następującymi zagadnieniami [Podstawa programowa przedmiotu wiedza o społeczeństwie, s. 91-92]:

- Praca i przedsiębiorczość.
- Gospodarka rynkowa.
- Gospodarstwo domowe.
- Pieniądz i banki.
- Przedsiębiorstwo i działalność gospodarcza.
- Etyka w życiu gospodarczym.

Wśród zalecanych warunków i sposobów realizacji proponuje się aktywne metody nauczania, w tym również jako obowiązkową wprowadzono konieczność realizacji 20% treści w formie projektu uczniowskiego. Bardzo ważnym założeniem jest kształtowanie takich postaw wśród uczniów, jak: „uczciwość, odpowiedzialność, poczucie własnej wartości, przedsiębiorczość, gotowość do podejmowania inicjatyw pracy zespołowej, postawa obywatelska” [Pacewicz, Waśkiewicz (b.d.), s. 112]. W ramowych planach nauczania omawiany przedmiot realizowany jest w wymiarze minimum 65 godzin w cyklu kształcenia, czyli po jednej godzinie tygodniowo w drugiej i trzeciej klasie gimnazjum. Zatem udział, w sumie niezbyt znaczący, treści ekonomicznych to około 10 godzin lekcyjnych poświęconych im w całości. W większości programów nauczania pozwala to na realizację każdego zagadnienie zaledwie w czasie jednej godziny lekcyjnej.

³ Analizowane są tylko przedmioty w ramach kształcenia ogólnego, nie uwzględniono przedmiotów nauczanych zgodnie z programem szkół realizujących edukację zawodową, np. w zakresie ekonomii.

⁴ Przedmiot ten jest kontynuowany w czwartym etapie edukacyjnym, jednak tematyka dotycząca przedsiębiorczości realizowana jest w ramach odrębnego przedmiotu.

W nowej podstawie programowej przygotowanej w związku z reformą systemu edukacji omawiany przedmiot realizowany będzie na poziomie szkoły podstawowej. Niestety, trudno jest doszukać się w niej jakichkolwiek treści związanych bezpośrednio z przedsiębiorczością i innowacyjnością [*Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem*]. W zasadzie z treści obejmujących edukację ekonomiczną w gimnazjum pozostawiano jedynie te, które dotyczą gospodarstwa domowego [*Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem*, s. 11-12]. Jakkolwiek w preambule Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla nowej zreformowanej szkoły podstawowej zapisano, iż: „kształcenie ogólne w szkole podstawowej ma na celu: [...] rozwijanie kompetencji takich, jak: kreatywność, innowacyjność i przedsiębiorczość” [*Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem*, s. 5], chodzi tutaj bardziej o realizację tego procesu w ramach innych przedmiotów, nie zaś bezpośrednio poprzez nauczanie konkretnych treści. Zresztą w przytoczonym wcześniej komentarzu można przeczytać, iż: „z dotychczas obowiązującej podstawy programowej podstaw przedsiębiorczości przeniesiono do zakresu wiedzy o społeczeństwie – także na poziomie szkoły podstawowej – treści psychospołeczne niezwiązane bezpośrednio z kształtowaniem postaw przedsiębiorczości” [Załęski i in. (b.d.), s. 21].

Jak już wspomniano, czwarty etap edukacyjny nie zawiera treści nawiązujących do przedsiębiorczości i innowacyjności w ramach wiedzy o społeczeństwie, ponieważ ten zakres tematyczny objęty został programem przedmiotu podstawy przedsiębiorczości. Ten przedmiot zawiera cztery podstawowe moduły, realizujące cztery podstawowe cele [*Podstawa programowa przedmiotu podstawy przedsiębiorczości IV etap edukacyjny – tylko zakres podstawowy*, s. 128]:

- Komunikacja i podejmowanie decyzji.
- Gospodarka i przedsiębiorstwo.
- Planowanie i kariera zawodowa.
- Zasady etyczne.

Szczegółowe treści koncentrują się na następujących zagadnieniach [*Podstawa programowa przedmiotu podstawy przedsiębiorczości IV etap edukacyjny – tylko zakres podstawowy*, s. 128-131]:

- Człowiek przedsiębiorczy – jego cechy, role społeczne, podejmowanie decyzji, funkcjonowanie w społeczeństwie.
- Rynek – jego cechy i funkcje.
- Instytucje rynkowe.
- Relacje między państwem i gospodarką.
- Przedsiębiorstwo – formy organizacyjno-prawne, prosty biznesplan, praca zespołowa, znaczenie etyki w biznesie, procedura rejestracji przedsiębiorstwa.
- Rynek pracy – bezrobocie, formy aktywności zawodowej, oferty pracy, formy zatrudnienia, proces i procedury rekrutacji, rozmowa kwalifikacyjna, wynagrodzenia, etyczne i nieetyczne zachowaniach pracodawców i pracowników.

W ramowym planie nauczania przewidziano zaledwie 60 godzin tego przedmiotu, realizowanych w klasie pierwszej. Oznacza to, iż tygodniowy wymiar to dwie

godziny [Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie ramowych planów nauczania, załącznik nr 7]. Ponieważ zakres ten nie jest zbyt obszerny, zaproponowano również możliwość (nie obowiązek) wprowadzenia przedmiotu uzupełniającego – ekonomia w praktyce. Głównym jego celem jest: „nabycie umiejętności przeprowadzenia kompletnej realizacji przedsięwzięcia: od pomysłu, przez przygotowanie planu, wdrożenie go, aż do analizy efektów” [Podstawa programowa z komentarzami, t. 4, s.109]. Na przeprowadzenie tego zamierzenia przeznaczono trzydzieści godzin, czyli 1 godzinę lekcyjną tygodniowo.

Treści kształcenia skupiają się na:

- Etap 1 – planowanie przedsięwzięcia uczniowskiego (wybór pomysłu, przyjęcie ogólnych założeń).
- Etap 2 – analiza rynku (skupienie się na zbieraniu informacji o rynku, na którym ma funkcjonować wybrane w poprzednim etapie przedsięwzięcie).
- Etap 3 – organizacja przedsięwzięcia (właściwe działania wynikające z podjętej działalności).
- Etap 4 – ocena efektów działań, w tym analiza słabych i mocnych stron działalności oraz prezentacja wyników.

Zatem uczniowie: „mogą prowadzić np. firmę uczniowską, brać udział w symulacyjnych grach ekonomicznych [...], przeprowadzać analizę wybranego rynku lub podejmować inne projekty o charakterze ekonomicznym. Zalecaną metodą pracy jest projekt, gdyż metoda ta sprzyja wszechstronnemu rozwojowi osobowości ucznia. Należy stworzyć uczniowi sytuacje, w których samodzielnie podejmuje decyzje dotyczące rodzaju i zakresu przedsięwzięć o charakterze ekonomicznym” [Podstawa programowa z komentarzami, t. 4, s. 110].

W zreformowanym systemie edukacji przedmiot podstawy przedsiębiorczości będzie realizowany w branżowych szkołach pierwszego stopnia, w szkołach policealnych oraz oczywiście również w liceum ogólnokształcącym i technikum. Konsultacje dotyczące podstawy programowej wciąż trwają, jednak o sposobie jego realizacji można wnioskować na podstawie projektu MEN. I tak, cele ogólne określone zostały w nieco odmienny sposób i należą do nich [Podstawy przedsiębiorczości liceum ogólnokształcące i technikum – po szkole podstawowe, projekt, s. 2-4]:

- Zdobyć wiedzy – np. podstawowe pojęcia z zakresu podstaw przedsiębiorczości, jej istota i rola w gospodarce i życiu człowieka, funkcjonowanie przedsiębiorstw, rynek pracy, zasady funkcjonowania przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej, formy organizacyjno-prawne, innowacyjne modele biznesowe oraz procedury rejestracji działalności gospodarczej.
- Nabycie umiejętności i stosowanie wiedzy w praktyce – np. podejmowanie przemyślanych decyzji w oparciu o wskaźniki gospodarcze i ekonomiczne oraz samodzielne obserwacje zjawisk zachodzących w gospodarce, analizowanie oferty rynku pracy w odniesieniu do własnych kompetencji i planów zawodowych, sporządzanie dokumentów aplikacyjnych, dokonywanie autoprezentacji oraz korzystne prezentowanie się podczas rozmowy kwalifikacyjnej, analizowanie otoczenia

przedsiębiorstwa, w tym rynku, na którym działa, projektowanie działań w zakresie zakładania własnego przedsiębiorstwa lub podejmowania innych przedsięwzięć o charakterze społeczno-ekonomicznym, przygotowanie do prowadzenia własnej działalności gospodarczej, rozpoznawanie działań etycznych i nieetycznych w życiu gospodarczym oraz przejawów społecznej odpowiedzialności biznesu.

- Kształtowanie postaw – np. wykorzystanie zdobytej wiedzy ekonomicznej do rozwijania własnej postawy przedsiębiorczej, korzystanie z szans pojawiających się na rynku, podejmowanie inicjatywy, docenianie roli przedsiębiorcy i znaczenia wolności gospodarczej oraz własności prywatnej jako filarów gospodarki rynkowej, przyjmowanie postaw patriotyzmu gospodarczego, przyjmowanie postaw etycznych oraz społecznej odpowiedzialności w życiu gospodarczym.

Cele te zostały ujęte w cztery moduły w zakresie treści programowych, czyli: gospodarka rynkowa, rynek finansowy, rynek pracy oraz przedsiębiorstwo. Wymiar godzinowy poświęcony na realizację przedmiotu nie zmienia się, chociaż proponuje się, aby realizowana była jedna godzina tygodniowo w klasie drugiej i trzeciej. Zakłada się, że: „w edukacji w zakresie przedsiębiorczości fundamentalne są umiejętności związane z podejmowaniem aktywności zawodowej w ramach pracy etatowej lub samozatrudnienia, zaś podstawą tej aktywności jest wiedza ekonomiczna oraz z zakresu funkcjonowania rynku finansowego” [*Podstawy przedsiębiorczości – liceum ogólnokształcące i technikum – po szkole podstawowej, projekt*, s. 8]. Jeśli chodzi o przedmioty uzupełniające, a takim była dotychczas ekonomia w praktyce, stwierdza się, iż dyrektor: „może przydzielić godziny na przedmioty uzupełniające, dla których nie została ustalona podstawa programowa, lecz program nauczania tych przedmiotów został włączony do szkolnego zestawu programów nauczania [...]. Przedmioty uzupełniające ustala dyrektor liceum ogólnokształcącego po zasięgnięciu opinii uczniów danego oddziału” [Rozporządzenie MEN z dnia 28 marca 2017, załącznik 4].

Analizując założenia, jakie legły u podstaw wprowadzenia zmian i nowych założeń realizacji przedmiotów z zakresu szeroko rozumianej przedsiębiorczości, można odnieść wrażenie, iż przedsiębiorczość rozumiana jest jako umiejętność znajdowania przez uczniów w przyszłości „jakiegoś” miejsca na rynku pracy, nie zaś jako zdolność generowania innowacyjnych rozwiązań, które przecież często są kontrowersyjne, a ich realizacja nierzadko kończy się porażką. Już samo sformułowanie „praca etatowa i samozatrudnienie” wskazuje na taki właśnie kierunek. Podstawy przedsiębiorczości nadal więc pozostaną przedmiotem na marginesie procesu nauczania, w ramach którego zbyt niski wymiar godzinowy nie pozwala na zatrudnienie pełnoetatowe nauczycieli specjalizujących się w realizacji wyłącznie tego zakresu programowego, a nie jedynie uzupełniających swoje pensum.

Mimo wszystko bardzo pozytywnie należy ocenić zakres inicjatyw podejmowanych przez różne ośrodki, a mających na celu rozwijanie innowacyjnych metod nauczania oraz dostarczania nauczycielom narzędzi, które mogą stosować w pracy z uczniami. Należy zaliczyć do nich np. działania podejmowane przez Fundację Młodzieżowej Przedsiębiorczości. Przykładem takiej inicjatywy jest program „Bezpieczne

wędrówki od grosika do złotówki” [<http://od-grosika-do-zlotowki.junior.org.pl/pl>]. W programie tym wprowadza się, obok edukacji dotyczącej bezpieczeństwa, sytuacji trudnych i zabezpieczania się przed ryzykiem, również elementy edukacji finansowej. Dzieci na etapie drugiej i trzeciej klasy szkoły podstawowej uczą się, jak gospodarować pieniędzmi, jak wydawać i oszczędzać oraz jakie konsekwencje finansowe wiążą się z różnymi niebezpiecznymi czy niedozwolonymi zachowaniami. Drugi program – skierowany do gimnazjalistów – to „Ekonomia na co dzień”, realizowany we współpracy z NBP. Dla szkół ponadgimnazjalnych Fundacja proponuje [<http://www.junior.org.pl>]:

- Program podstawy przedsiębiorczości – podręcznik zaakceptowany przez MEN (*Ekonomia stosowana*) wraz z pełnym zestawem materiałów, w tym multimedialnych.
- Moje finanse – program, który można wykorzystywać na zajęciach lekcyjnych i pozalekcyjnych, wprowadzający uczniów w świat finansów.
- Młodzieżowe miniprzedsiębiorstwo – uczniowie prowadzą własne przedsiębiorstwo i uczestniczą w ogólnopolskim programie na najlepsze z nich, a zwycięzca reprezentuje Polskę w europejskim konkursie JA Europe Company of the Year Competition.
- Szkoła praktycznej ekonomii młodzieżowe miniprzedsiębiorstwo – możliwość prowadzenia firmy przez uczniów w ramach przedmiotu ekonomia w praktyce.
- Dzień przedsiębiorczości.

Innym przykładem dobrych praktyk są działania Narodowego Banku Polskiego w ramach portalu edukacyjnego. Znajduje się tam wiele zasobów, które można wykorzystać w szeroko rozumianej edukacji ekonomicznej. Są to: artykuły, prezentacje, Klub Nauczycieli „Impuls”, iprzedsiębiorczość, scenariusze lekcji, gry, komiksy, krzyżówki, filmy, quizy. NBP oferuje również możliwość dofinansowania projektów edukacyjnych w wysokości do 30 tys. złotych.

Kolejne dobre praktyki to inicjatywy Fundacji Obywatelskiego Rozwoju (FOR) realizowane we współpracy z Bankiem Zachodnim WBK, MEN i Ośrodkiem Rozwoju Edukacji. Każda edycja programu to konkurs na komiksy o tematyce ekonomicznej, scenariusze lekcji, animacje czy możliwość zaproszenia przedstawicieli projektu do poprowadzenia wybranych lekcji w szkole [<http://www.komiksy-ekonomiczne.pl>].

Cenną inicjatywą, w ramach której dostępnych jest już bardzo wiele narzędzi edukacyjnych w języku polskim, jest Akademia Khana. Tłumaczeniem materiałów na język polski zajmuje się Fundacja Edukacja Przyszłości, która z tego zadania uczyniła swoją misję [<http://www.edukacjaprzyszlosci.pl>]. Oczywiście u podstaw powstania Akademii Khana legła edukacja matematyczna, ale można znaleźć również materiały z zakresu nauk humanistycznych, przyrodniczych i właśnie z zakresu przedsiębiorczości. Co najważniejsze, serwis jest dostępny nieodpłatnie [<https://pl-pl.khanacademy.org>].

Możliwości praktycznego nauczania dostarcza również ekonomia eksperymentalna, a w jej ramach Laboratorium Ekonomii Eksperymentalnej prowadzone przez

Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego [<https://lee.wne.uw.edu.pl/orsee/public>], a także udostępnione materiały do eksperymentów [<http://lee.wne.uw.edu.pl/strona/pages/pl/materiały-do-eksperymentów.php>]. Interesującym przedsięwzięciem jest też międzynarodowy program kreatywności *Destination Imagination*, którego organizatorem i licencjonowanym partnerem w Polsce jest Fundacja Wspierania i Rozwoju Kreatywności [<http://www.kreatywnosc.pl>].

4. Zakończenie

Analizując polskie doświadczenia w zakresie edukacji uwzględniającej problematykę, która we współczesnym świecie odgrywa coraz większą rolę gospodarczą i społeczną, czyli wszystko, co dotyczy zachowań przedsiębiorczych, innowacyjnych i kreatywnych, należy stwierdzić, że rozumienie tych pojęć jest zbyt wąskie. W asyście można przyjąć, iż w ramach krajowego systemu oświaty przyjęto system edukacji o i dla przedsiębiorczości, nie zaś przez przedsiębiorczość.

Oczywiście podstawa programowa na każdym etapie kształcenia przewiduje realizację różnych przedmiotów z wykorzystaniem innowacyjnych, aktywnych metod nauczania. Zakłada też, że najlepszą metodą jest tzw. *learning by doing*, jednak autorka artykułu, jako były już dyrektor i właściciel niepublicznej szkoły podstawowej, stwierdza, iż wprowadzenie w życie takich zaleceń jest bardzo trudne. Wymaga ono przede wszystkim ogromnego wkładu pracy i aktywności samych nauczycieli, którzy nie zawsze mogą liczyć na motywację finansową, ale z pewnością zawsze efektem takich działań jest ogromna satysfakcja i przekonanie o słuszności ich podejmowania.

Koncepcja *Innovation Engine* T.L. Seelig wskazuje, iż proces kreowania zachowań innowacyjnych jest zjawiskiem dość złożonym. Edukacja jest jego nieodzownym elementem, ale niestety niewystarczającym. Ogromną rolę odgrywa kultura, zatem konieczna jest akceptacja zachowań i metod nietypowych, zgodnych z powszechnie akceptowanymi wartościami, ale nie zawsze pasujących do tradycyjnego modelu zdobywania wiedzy i rozwiązywania problemów. Zdaniem T.L. Seelig zachowań innowacyjnych najlepiej nauczać, stawiając przed uczniami wyzwania, ucząc właściwego stawiania pytań w sposób, który nie sugeruje jednego właściwego rozwiązania. Jak zatem podejmować tego typu wyzwania, realizując podstawy przedsiębiorczości w wymiarze jednej godziny tygodniowo przez dwa lata? Wydaje się, że bardziej efektywne byłoby nauczanie blokowe z jednej strony, z drugiej zaś nadanie nauczaniu takich przedmiotów właściwej im rangi. W artykule celowo nie koncentrowano się na rozróżnianiu, czym jest nauczanie ekonomii, a czym przedsiębiorczości i innowacyjności, przyjmując, że wszystko, co poszerza wiedzę młodych ludzi w tym zakresie, jest cenne. Jak wynika z raportu Global Entrepreneurship Monitor: „wciąż jako społeczeństwo bardzo wysoko oceniamy swoje zdolności przedsiębiorcze”, ale jednocześnie: „pod względem rozpoznawania szans biznesowych jesteśmy nieco słabsi niż średnio w krajach europejskich i w krajach nastawionych na innowację”, a „niechęć do podejmowania ryzyka i obawa przed porażką jest najsłabszym punktem,

jeśli chodzi o postawy przedsiębiorcze Polaków” [Tarnawa i in. 2016, s. 9]. Można zatem wywnioskować, że system oświaty nie uczy nas akceptacji porażki, wyciągania z niej wniosków, uczenia się na błędach, a otoczenie dostarcza niewiele możliwości podejmowania prób bez ponoszenia konsekwencji.

Literatura

- <http://ed.ted.com/on/muHxesnY> (5.05.2017).
- <http://lee.wne.uw.edu.pl/orsee/public> (7.07.2017).
- <http://lee.wne.uw.edu.pl/strona/pages/pl/materialy-do-eksperymentow.php> (7.05.2017).
- <http://od-grosika-do-zlotowki.junior.org.pl/pl> (12.05.2017).
- <http://pl-pl.khanacademy.org> (25.04.2017).
- http://www.creativitypost.com/create/tina_seeligs_insights_on_creativity (10.05.2017).
- <http://www.edukacjaprzyszlosci.pl> (24.04.2017).
- <http://www.komiksy-ekonomiczne.pl> (25.04.2017).
- <http://www.kreatywnosc.pl> (07.05.2017).
- <https://www.nbportal.pl> (28.04.2017).
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów – Nowe podejście do edukacji: Inwestowanie w umiejętności na rzecz lepszych efektów społeczno-gospodarczych, COM/2012/0669 final, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52012DC0669> (4.05.2017).
- Lackeus M., 2015, *Entrepreneurship in education. What, why, when, how*, Entrepreneurship360 Background paper, LEED, OECD, European Commission, https://www.oecd.org/cfe/.../BGP_Entrepreneurship-in-Education (4.05.2017).
- Pacewicz A., Waśkiewicz A., *Komentarz do podstawy programowej przedmiotu wiedza o społeczeństwie*, [w:] *Podstawa programowa przedmiotu wiedza o społeczeństwie*, <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/4d.pdf> (7.05.2017).
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła podstawowa, wiedza o społeczeństwie*, <https://www.ore.edu.pl/...podstawa-programowa/...%20WOS.../Podstawa%20program> (7.05.2017).
- Podstawa programowa przedmiotu wiedza o społeczeństwie*, <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/4d.pdf> (7.05.2017).
- Podstawa programowa przedmiotu podstawy przedsiębiorczości IV etap edukacyjny – tylko zakres podstawowy*, <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/4e.pdf> (6.05.2017).
- Podstawa programowa z komentarzami – tom 4*, <https://womgorz.edu.pl/.../Podstawa%20programowa%20z%20komentarzami.%20Ed...> (2.05.2017).
- Podstawy przedsiębiorczości – liceum ogólnokształcące i technikum – po szkole podstawowej, projekt*, <https://men.gov.pl/ministerstwo/informacje/projekt-podstawy-programowej-dla-szkol-ponadpodstawowych-zaczynamy-prekonsultacje.html> (10.05.2017).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych, Dz.U. poz. 2014 ze zm.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 marca 2017 w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół, Dz.U. poz. 703.
- Schumpeter J.A., 1960, *Teoria rozwoju gospodarczego*, PWN, Warszawa.
- Seelig T.L., 2009, *What I Wish I Knew When I Was Twenty. A Crash Course on Making Your Place in the World*, HarperCollins Publishers, New York.
- Seelig T.L., 2012, *Ingenius, a Crash Course on Creativity*, Harper Collins Publishers, New York.
- Sudoł S., 2002, *Przedsiębiorstwo. Podstawy nauki o przedsiębiorstwie. Teoria i praktyka zarządzania*, Dom Organizatora, Toruń.

- Tarnawa A., Węclawska D., Zadura-Lichota P., Zbierowski P., 2016, *Raport z badania Global Entrepreneurship Monitor – Polska 2015*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.
- Załęski P., Korzeniowski J., Zamęcki Ł., Freier-Pniok B., Alberski R. (b.d.), *Komentarz do podstawy programowej przedmiotu wiedza o społeczeństwie na II etapie edukacyjnym*, [w:] *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła podstawowa, wiedza o społeczeństwie*, <https://www.ore.edu.pl/...podstawa-programowa/...%20WOS.../Podstawa%20program> (7.05.2017).